

typ jako logickou konstrukci, vysvětluje problém porozumění, kategorii „sociální činnosti“, účelně racionální činnosti jako metodologického nástroje, Weberovy sociologie, kategorie „orientace na druhého“ a „očekávání“, druhy sociální činnosti, kategorii formální racionality a weberovské typy panství, všímá si rovněž rozpornosti Weberovy politické pozice, jeho sociologie náboženství a uzavírá výklad stanovením místa M. Webera v historické perspektivě. Poslední, tj. dvanáctá kapitola knihy, je nazvána *Sociologický systém Vilfreda Pareta*. J. V. Osipovová v ní zařazuje Pareta do historického kontextu, všímá si jeho metodologie, kriticky analyzuje jeho pojetí společnosti jako systému vzájemného působení individuí, kritizuje jeho psychologický reduccionismus, jeho koncepci ideologie a koloběhu elit. V závěru knihy, jehož autorem je I. S. Kon, je pozornost věnována hlavně dvěma otázkám. Jednak přičinám značné vnitřní diferenciaci buržoazní sociologie devatenáctého a počátku dvacátého století a její neschopnosti vytvořit jednotnou teorii společnosti a metodologii jejího zkoumání, jednak vztahu buržoazní sociologie uvedeného období k marxismu.

Úvod, závěr i všechny kapitoly knihy obsahují bibliografii, v níž nechybí žádné z významných děl vztahujících se k dané etapě vývoje buržoazní sociologie, k analyzovaným směrům i postavám. Kniha je vybavena rovněž jmenným rejstříkem.

Na adresu recenzované práce je možné uvést pouze několik kritických poznámek, jež však mají dílčí charakter. Domnívám se, že by knize prospělo, kdyby v úvodu obsahovala určitou klasifikaci vývoje buržoazní sociologie a typologii jejích hlavních směrů. Čtenáři by si tak mohli vytvořit celkový výchozí obraz o tomto vývoji a lépe by se v něm orientovali. Kniha by pak ještě lépe plnila svoje didaktické poslání.

Větší pozornost by podle mého názoru zasloužil výklad sociálně třídních předpokladů vzniku buržoazní sociologie jako první porevoluční teorie buržoazie, jež si činí nárok na vědeckost a plní zároveň velmi výrazně svoji apologetickou funkci.

V analýze Spencerových názorů chybí popis a kritické zhodnocení problematiky dvou vývojových typů společnosti, vojenské a průmyslové, které tento autor rozlišuje. Tato problematika měla v kontextu Spencerovy sociologie z hlediska dalšího vývoje buržoazní sociologie dosti velký význam, a není ji proto možné přejít.

V jinak výborně zpracované kapitole o M. Weberovi, která je snad vůbec nejlepším celkovým marxistickým výkladem složité problematiky sociologie tohoto německého autora, postrádám rozbor jedné stránky jeho díla, která dodnes výrazně ovlivňuje některé buržoazní sociology i celé sociologické směry. Mám na mysli Weberovo pojetí sociální struktury.

Práce *Dějiny buržoazní sociologie devatenáctého a počátku dvacátého století* se nesporně stane velmi vyhledávanou učebnicí a pomůckou pro všechny, kteří si potřebují osvojit hlubší znalosti z uvedené oblasti. Bez nádsázky lze konstatovat, že je dosud nejlepší příručkou tohoto druhu, pocházející z pera marxistických autorů. Znovu se potvrzuje, jak široké badatelské zázemí, jež sovětská sociologie dnes má, zákonitě vede, a to i v oblasti někdy mezi soudobými sociology poněkud podezřívávaného studia dějin buržoazní sociologie, ke vzniku kvalitních statí, monografií i učebnic.

Jan Sedláček

Zajímavá kniha o veřejném mínění v USA

Amerikanskoje obščestvennoje mněnije i politika
Moskva, Nauka 1978, 295 s.

Je známo, že v posledních letech došlo v životě Sovětského svazu k četným závažným změnám spojeným s dalším rozvojem socialistické demokracie, se zdokonalováním procesů sociálního řízení. Část z nich se dotkla i kategorie „veřejného mínění“: tato kategorie přestala být předmětem zájmu poměrně úzkého okruhu specialistů z oblasti společenských věd — sociologů, filozofů, politologů a dalších — a změnila se v podstatný prvek sociální politiky strany a státu. Úkol zkoumat veřejné mínění v SSSR byl stanoven XXV. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu a řadou usnesení ÚV KSSS, včetně nedávného (duben 1979) usnesení *O dalším zlepšení ideologické a politickovýchové práce*. Teze o nutnosti trvale přihlížet k veřejnému mínění byla jako jeden ze směrů dalšího rozvíjení socialistické demokracie zahrnuta do textu nové Ústavy SSSR.

To vše značně zvýšilo neobyčejnou aktuálnost zkoumané problematiky. Je třeba co nejpozorněji sledovat práce sovětských autorů (bohužel ještě stále velmi řídké), věnované jejímu studiu. Proto musíme uvítat svým rozsahem nevelkou, ale nanejvýše zajímavou a seriózní

vědeckou studii *Americké veřejné mínění a politika*, zpracovanou Institutem USA a Kanady při Akademii věd SSSR (odpovědný redaktor — doktor filozofických věd prof. J. A. Zamoškin). (1)

Tato kniha je první sovětskou prací, jež *speciálně a systematicky* pojednává o komplexu otázek spojených s formováním, fungováním a studiem veřejného mínění v podmínkách soudobé kapitalistické společnosti v USA. Již sama tato otázka má značný význam: čtenář si uvědomí, jaké místo zaujímá veřejné mínění v životě americké společnosti, seznámí se s ideově politickými diskusemi, jež se v USA vedly a vedou o otázkách veřejného mínění, může sledovat historii a vývoj průzkumů veřejného mínění a jejich úlohu v sociálně politickém životě země, poznává dynamiku názorů a nálad americké veřejnosti v souvislosti se základními otázkami vnitřní a zahraniční politiky Spojených států.

Kniha je kromě toho neobyčejně *obsáhlým zdrojem informací* — seznamuje čtenáře s téměř vyčerpávající (základní) bibliografií k dané problematice (a to je zvláště důležité) s rozsáhlým faktografickým materiálem, čerpaným z konkrétních výsledků četných studií a průzkumů veřejného mínění v USA. I tato okolnost najde přirozeně příznivý ohlas jak v odborných kruzích, tak v široké veřejnosti: kniha obsahuje například rozsáhlé soubory údajů získaných Gallupovým ústavem, Harrisovou službou, firmou D. Jankelowitsche a četnými dalšími středisky veřejného mínění v USA.

Chťel bych však upozornit zejména na další dvě zvláštnosti této knihy, které jsou ještě důležitější: Je to celkové myšlenkové ladění a teoreticko-metodologická serióznost.

Celkové myšlenkové ladění práce je příznačné pro stanoviska autorů ve složité diskusi o místu a úloze veřejného mínění v sociálně politické struktuře kapitalistické (americké) společnosti a prostupuje celou polemiku s buržoazními sociology, politiky a žurnalisty. Jeho hlavním znakem je skutečně vědecká objektivita, jež v sobě spojuje třídní přístup k analýze sociálních jevů s jejich hluboce realistickým viděním. Stejným způsobem přistupují autoři k problémům, které leží „pod“ nebo „nad“ těmito jevy.

Je známo, že do poměrně nedávné doby jsme se častěji setkávali s odlišnými případy. V četných pracích, jejichž úkolem byla, abychom tak řekli, „kritika ideologie a praxe kapitalismu“, nebyl vždy kritický přístup založen na analýze (a dokonce ani na pochopení!) reálného ekonomického, politického a ideologického života kapitalistické společnosti a specifčnosti její duchovni (filozofické, vědecké, náboženské atd.) produkce. Důležitější bylo „zkritizovat“, „odhalit slabiny“, „vyvrátit“...

A právě takový přístup vedl k formulacím (s nimiž se ovšem setkáváme dodnes) následujícího typu: „buržoazní demokracie je nedemokratická (antidemokratická)“, „veřejné mínění v kapitalismu je pouhou fikcí, je výlučně plodem manipulace masového vědomí, kterou řídí ideologové imperialismu“, „úloha veřejného mínění v kapitalistické společnosti se rovná nule a průzkumy prováděné různými službami jsou nepřetržitým klamáním důvěřivé a nenáročné veřejnosti“. Podobná „analýza“ vedla mimo jiné k přehlížení četných nových objektů vědeckého i žurnalistického zájmu, které byly poprvé odhaleny (a upoutaly pozornost) právě v kapitalistických zemích. Současně tak ovšem vznikla převrácená, lživá představa o procesech probíhajících v různých sférách soudobé kapitalistické společnosti, což mělo nejen teoretické, ale i praktické důsledky...

Autoři recenzované práce hodnotí zkoumaný materiál z marxistických pozic a vedou aktivní ideově teoretickou polemiku s představiteli americké buržoazní vědy, ideologie a politiky, přičemž předkládají *své vlastní* formulace a závěry. Zůstávají však přitom na půdě skutečně vědecké analýzy zkoumaného předmětu, což jim umožňuje objektivně postihnout jevy a procesy charakterizující odpovídající stránky života americké společnosti.

Veřejné mínění v USA pro ně není „fikcí“, ale složitým, rozporným fenoménem masového vědomí, pro jehož vznik nemá prvořadý význam úsilí ideologů, ale samo společenské bytí milionů Američanů v rámci kapitalistického systému (viz s. 129, 143–144 aj.). Úloha tohoto fenoménu v sociálně politickém a ideologickém životě společnosti není podle jejich názoru bezvýznamná, ale naopak velmi důležitá a aktivní (viz s. 15–19, 95, 110–112 aj.).

Otázka místa veřejného mínění ve strukturách sociálně ekonomických a politicko-ideologických vztahů kapitalistické společnosti je ovšem neobyčejně složitá. Ať ji však řešíme jakkoli, nemůžeme ignorovat skutečnost, že pro dvacáté století, zejména pro jeho druhou polovinu, je mimo jiné příznačná *kvalitativní změna* ve fungování zkoumaného jevu: z fenoménu, jenž byl tradičně omezen rámcem nevelkých sociálních společenství (rodových, etnických, „cechovních“, profesionálních atd.) a v širších měřítkách se vyskytoval pouze sporadicky, se veřejné mínění

(1) Její slovenské vydání se připravuje v nakladatelství Pravda v Bratislavě.

mění v podstatný, trvale působící a především účinný prvek v životě většiny moderních kapitalistických států.

Tuto skutečnost si již dávno uvědomila řada západních teoretiků a politických činitelů, a to především v USA — v zemi, v níž počalo veřejné mínění dříve než jinde trvale fungovat v rámci národa, přičemž zde nabylo nejvýraznějších, nejvyhraněnějších forem. Proto zde byla dříve než jinde oceněna jeho úloha a místo v životě společnosti.

A právě tak — v souladu s americkou skutečností — hodnotí úlohu veřejného mínění autoři knihy. Na základě takového nazírání předmětu se jim daří hluboce proniknout do skutečných mechanismů vzájemných vztahů mezi veřejným míněním a základními články amerického politického systému (včetně činnosti federální vlády, hromadných sdělovacích prostředků atd.) a podrobit skutečné (a nikoli zdánlivé) slabiny těchto mechanismů sériózní marxistické kritice.

Řekl bych, že pouze dvakrát v průběhu celého výkladu „ustupují“ autoři od uvedených požadavků: jejich charakteristický objektivní tón slábne a postupuje místo „vylehčenému“ přístupu — formulacím odtrženým od reálných situací a reálných problémů.

V prvé řadě mám na mysli třetí kapitolu druhé části knihy, v níž je charakterizováno vědomí dělnické třídy USA, a zvláště jeho poměr k širokému veřejnému mínění. (Tato kapitola, která značně zaostává za ostatními částmi výkladu svou teoretickou úrovní, se současně vyznačuje i slabší argumentací a odůvodněností jednotlivých závěrů, včetně závěru, že v USA v současné době existují (vznikají) „velké možnosti pro získání veřejného mínění země na stranu proletariátu“ (s. 249).

Za druhé jsou to ty pasáže ve druhé kapitole první části knihy (s. 42—45), jež pojednávají o problému kompetentnosti a nekompetentnosti veřejného mínění, či spíše kritizují buržoazní sociology a politiky, kteří charakterizují masy jako nekompetentní v mnoha otázkách politiky, ekonomiky a kultury. Autoři kapitoly vidí ve všech jejich závěrech výlučné projevy reakčnosti, konzervatismu, elitarismu atd., přičemž si, zdá se, neuvědomují, že za podobným „krasorečením“ (zde se dokonce mění i slovník!) se v mnoha případech skrývají přísně objektivní fakty, reálná skutečnost. Teprve později (s. 52—54) má jejich kritika vyšší úroveň: proti ohraničenému buržoaznímu teoretickému vědomí, které hovoří o „organické“, nepřekonatelné nekompetentnosti lidových mas, kladou marxistický názor, jenž v prvé řadě uznává fakt, že veřejné mínění je nezřídkla nekompetentní a za druhé ukazuje sociálně třídní (tzn. historické) kořeny této nekompetentnosti v kapitalistické společnosti.

Druhou neobyčejně cennou zvláštností knihy je její *teoreticko-metodologická serióznost*, tj. spojení širokého empirického materiálu s výzkumem série fundamentálních teoretických problémů.

Výzkum provádějí ovšem amerikanisté a jako specialisté na danou zemi se soustřeďují především na různé konkrétní otázky života Spojených států. Za nejzajímavější bych v tomto smyslu považoval ty části studie, které analyzují „vzájemný vztah“ mezi průzkumy veřejného mínění a volebními kampaněmi (kap. 3, část I), určují místo a úlohu hromadných sdělovacích prostředků v ideově politickém systému USA (včetně formování veřejného mínění), osvětlují vzájemný vztah hromadných sdělovacích prostředků a mocenských institucí (kap. 4, část I), hluboce a důmyslně uvažují o povaze neshod mezi jednotlivými respondenty, kteří hodnotí své vlastní materiální postavení a celkový stav země (kap. 1, část II), ukazují prameny a hranice morální krize v současné americké společnosti (tamtéž) atd.

Další velkou předností knihy je podle mého názoru skutečnost, že se neuzavírá do rámce „čistě americké“ problematiky, ale snaží se neustále zkoumat široké, principiální otázky teoretické sociologie, mezi něž patří například místo veřejného mínění v kapitalistické společnosti vůbec, základní charakteristiky veřejného mínění jako takového, tj. jako specifického fenoménu ve struktuře společenského vědomí, způsoby měření veřejného mínění atd.

Je na místě připomenout, že všechny teoreticko-metodologické konstrukce autorů nejsou stejně kvalitním a významným přínosem k sociologii veřejného mínění. Všechny bez výjimky jsou však pojaty tvůrčím způsobem, a proto přinejmenším inspirují k další diskusi o daných otázkách, zvláště v případech, jde-li o otázky, jež jsou v sovětské literatuře formulovány (alespoň takto výrazně) v podstatě poprvé.

V prvé řadě je to otázka *faktorů*, které vyvolaly a vyvolávají pokračující (výše uvedené) *změny v objektivním postavení veřejného mínění* v kapitalistické společnosti a vysvětlují neustálé zvyšování úlohy širokých vrstev obyvatelstva ve společensko-politickém životě kapitalistických zemí. V první kapitole první části (s. 5—7) autoři oprávněně mezi tyto faktory řadí nové rozložení sil na mezinárodní aréně, spojené se vznikem a rozvojem socialistické soustavy, dále rozvoj vědeckotechnické revoluce, jež aktualizuje problém společenské kontroly nad využíváním výsledků vědy a techniky k humánním cílům, a konečně procesy překonávání někdejší izolace

a uzavřenosti různých oblastí zeměkoule, rozšiřování nejrůznějších kontaktů a výměny informací mezi jednotlivými zeměmi a oblastmi. A bylo by na místě dodat ještě jeden bod: hlubinné procesy masového, které probíhají bez výjimky ve všech sférách života současně kapitalistické (a nejen kapitalistické) společnosti a vedou k objektivně novému postavení mas v procesech sociálního řízení, mezi něž patří i rozhodování mocenských institucí.

V jakých formách se uskutečňuje vzájemné působení veřejného mínění a kapitalistického managementu, jaké funkce plní nakonec veřejné mínění v kapitalistické společnosti? Tak zní druhá základní otázka, již autoři knihy sledují.

Při jejím řešení se soustřeďují především na úlohu průzkumů veřejného mínění v politickém systému (amerického) kapitalismu. Jsou si vědomi jejich nesporného významu jako efektivního prostředku ideologického působení vládnoucích tříd na vědomí širokých mas, avšak současně plným právem upozorňují, že smysl této činnosti nelze redukovat výlučně na manipulaci masového vědomí; určují ještě druhou základní funkci průzkumů veřejného mínění: mocenské instituce provádějí jejich pomocí sociálně politické a ideologické sondáže (s. 15—19, 110, 145—146 a další). Autoři přitom nemají na mysli pouze prognózy v období volebních kampaní, jejichž význam je omezený, ale objasnění širokého okruhu konkrétních nálad a názorů mas (s. 17). V této souvislosti najdeme v knize odkaz na J. Gallupa, jenž zdůrazňoval „důležitost anket při provádění sociálních výzkumů“ a nazval metodu namátkových průzkumů veřejného mínění „teleskopem sociálních věd“, jenž pomáhá studovat „sociální vesmír“ pomocí takových prostředků, které dříve neexistovaly (s. 146).

Zvolené hledisko analýzy daného problému neumožňuje vidět celé spektrum vzájemných vztahů, jež existují v kapitalistické společnosti mezi veřejným míněním a řídicími orgány: je přece zřejmé, že funkce průzkumů veřejného mínění a funkce samotného veřejného mínění ve společnosti není tatáž. Proto by bylo žádoucí, aby započatá analýza pokračovala dále, aby se autoři zaměřili na druhou základní funkci průzkumů veřejného mínění, uvedenou v předcházejícím odstavci, a položili si nové otázky: jakými konkrétními cíli se v USA provádějí politicko-ideologické sondáže veřejného mínění a — hlavně — k jakým konkrétním výsledkům v činnosti řídicích orgánů vede a může vést podobná činnost?

V rámci recenze se, bohužel, nemůžeme zabývat dalšími teoreticko-metodologickými problémy, které jsou v knize rozpracovány. Avšak jedno je nesporné: autorům studie *Americké veřejné mínění a politika* se podařilo nejen na deskriptivní, faktologické rovině „odhalit“ dosud neznámou (řadě čtenářů) Ameriku, ale proniknout do hlubokých vrstev kapitalistické sociální skutečnosti a analyzovat ji prostředky teoretické sociologie.

Vzhledem k uvedeným kvalitám kniha nepochybně přispěje k hlubšímu vědeckému pochopení moderní kapitalistické společnosti. Kromě toho pomůže osvětlit metodickou základnu těch oblastí sociologie, jež se zabývají otázkami politiky, ideologie, masového vědomí, masové komunikace atd. Konečně může být užitečná i prakticky — při organizaci velkých, na metodách moderní společenské vědy založených výzkumů veřejného mínění v socialistických podmínkách.

Boris Grušin

Míroslava Šolcová: Sociálnětiskový způsob života a jeho formování v rodině

Praha, Horizont 1979, 203 s.

Odborné i popularizační práce věnované v současné době velice diskutovaným teoretickým a praktickým otázkám způsobu života byla v minulém roce obohacena novou publikací Míroslavy Šolcové, zabývající se tentokrát formováním socialistického způsobu života v rodině. Poměrně rozsáhlá kniha vychází již tradičně v nakladatelství *Horizont* a její popularizační využití nevede nikterak autorku k tomu, aby omezovala formulování náročných teoretických problémů. Svědčí o tom již úvod, v němž je zdůrazněn především podíl marxismu-leninismu na utváření teorie formování způsobu života a jeho vývoje, a to jak v obecné, tak v konkrétní rovině. Autorka požaduje, aby „obecné teorie o formování a tvorbě socialistického způsobu života se opíraly o řadu konkrétních sociologických výzkumů“ (s. 6), řešených samozřejmě s třídním přístupem, v závislosti na sociálně politických souvislostech, typických pro určitou etapu budování rozvinuté socialistické společnosti.

Z pěti kapitol, které práce obsahuje, jsou tři věnovány zejména procesu zkoumání *způsobu života společnosti a jeho vztahu ke způsobu života rodiny*, včetně základního kategoriálního vymezení.